

**MILAN ZNOJ
JAN BÍBA
JANA
VARGOVČÍKOVÁ**

DEMOKRACIE
V POSTLIBERÁLNÍ
KONSTELACI

Demokracie v postliberální konstelaci

Milan Znoj, Jan Bíba, Jana Vargovčíková

Recenzovali:

PhDr. Josef Velek, CSc.

PhDr. Martin Šimsa, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Redakce Petra Bílková

Na zpracování věcného rejstříku se podílely

Markéta Mottlová a Sára Vidímová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

© Milan Znoj, Jan Bíba, Jana Vargovčíková, 2014

ISBN 978-80-246-2878-3

ISBN 978-80-246-2886-8 (pdf)

Kniha je výstupem programu Prvouk P 17

Vědy o společnosti, politice a médiích ve výzvách doby.



Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

- 7 ÚVOD
- 13 KAPITOLA PRVNÍ
Postliberální konstelace a meze liberalismu pro demokracii
(Milan Znoj)
- 14 Protikladné pohledy na jednání
- 16 Klasický liberalismus
- 21 Liberalismus a masová demokracie
- 27 KAPITOLA DRUHÁ
Neorepublikanismus v polemice s liberalismem o demokracii
(Milan Znoj)
- 30 Ideový republikanismus
- 37 Zastupitelská vláda
- 39 *Historický argument*
- 42 *Republikánský argument*
- 43 Místo komerční společnosti
- 54 Hegel o politickém sjednocení občanské společnosti: obecná vůle a smýšlení
- 62 Arendtové kritika Rousseaua: obecná vůle a sociální otázka
- 72 Republikanismus bez substantivního dobra a vůle lidu

73	<i>Svoboda jako nedominance</i>
76	<i>Politická reprezentace</i>
81	<i>Společné dobro a politická jednota: metodologický argument</i>
89	KAPITOLA TŘETÍ
	Deliberativní demokracie: rozpravou za hranice liberální demokracie?
	(Jana Vargovčíková)
94	Reinterpretace pilířů liberální demokracie
94	<i>Od souhlasu hypotetického ke skutečnému</i>
100	<i>Rovnost jako rovný ohled</i>
104	<i>Překročit nestrannost recipitou, publicitou a otevřeností</i>
113	Demokracie s rezervou: deliberace jako elitářský podnik?
115	<i>Sociální ukotvení deliberace</i>
118	<i>Diskursivní ukotvení deliberace</i>
124	<i>Deliberace v podmínkách masové demokracie</i>
133	KAPITOLA ČTVRTÁ
	Postliberální demokracie: liberalismus a demokracie podle C. B. Macphersona a Norberta Bobbia
	(Jan Bíba)
136	Tři tradice emancipace
140	Humanistická demokracie C. B. Macphersona a kreativní individualismus
142	<i>Co je demokracie?</i>
145	<i>Liberální demokracie</i>
154	<i>Postliberální demokracie</i>
163	(Nejistá) budoucnost liberální demokracie podle Norberta Bobbia
165	<i>Minimální teorie demokracie</i>
171	<i>Nenaplněné přísliby (liberální) demokracie</i>
175	Za jakou postliberální demokracii?
183	KAPITOLA PÁTÁ
	Radikální demokracie: výzva antiesencialismu
	(Jan Bíba)
187	Demokracie a dezinkorporace moci
189	<i>Politeia a primát politična</i>
193	<i>Demokracie jako politeia</i>
196	Moc, hegemonie, pluralismus a obecné dobro
203	Radikálně demokratická politika
204	<i>Demokracie liberální nebo radikální?</i>
210	<i>Demokratický étos, perfekcionismus a exemplárnost</i>
221	SUMMARY
225	BIBLIOGRAFIE
233	JMENNÝ REJSTŘÍK
237	VĚCNÝ REJSTŘÍK

Úvod

Demokracie má v sobě nepochybně kouzlo a přitažlivost. Od dávných dob do současnosti stále probouzí v množství lidí touhu po svobodné a spravedlivé vládě, kterou by rádi považovali za svoji vládu společnou. Vidíme také, jak se demokracie šíří po světě. Samuel Huntington na počátku 90. let minulého století mluvil o třetí vlně a líčil, jak se tato vlna rozlévá po zemi. Proběhlo několik revolucí barevných a květinových, jarních i mrazivých a všechny ve znamení demokracie. Výsledky však nejsou nijak oslňující. Sami z blízka pozorujeme, jak v nových demokraciích střední Evropy je veřejnost rozladěna, slábne legitimita demokratických institucí, v úpadku jsou politické strany, které byly hybateli přechodu k demokracii, a na vzestupu je spíše šovinistický populismus.

Ani liberální demokracie v zemích vyspělého Západu nejsou příliš uspokojivou zárukou demokracie ani doma, ani ve světě. Podle mno-

hých dnes prožíváme další krizi liberální demokracie. Vskutku, je téměř nemožné přehlédnout její symptomy: pokles volební účasti, demokratický deficit, podprezentace celých segmentů společnosti, vlády tvrdošíjně prosazující neoliberální reformy i přes vytrvalý odpor občanů, odumírání sociálního státu, úspěch nového populismu pravice, který se nepočítá jenom hlasy získanými ve volbách, ale především prosakováním jeho slovníku a témat do veřejného prostoru jako jeho legitimní součásti. Samozřejmě by bylo možné uvádět řadu dalších příkladů.

Je však demokracie skutečně v krizi? Vždyť po roce 1989 mělo být její vítězství stvrzeno v konci dějin a o jejím globálním úspěchu nakonec svědčí i to, že i ty státy, které s ní mají pramálo společného, se při dokazování své legitimacy na ni odkazují, nebo jejich vůdci alespoň tvrdí, že vládnou na základě vůle lidu. Tak proč ta skepse? Chceme-li tedy dnes opět hovořit o krizi demokracie, měli bychom se ptát, co se tím skutečně míní a jaké jsou její příčiny. V čem je tato krize nová? Vždyť liberální demokracie od svého počátku v 19. století musela čelit řadě výzev ze strany svých odhodlaných nepřátel ať již stoupenců elitářství, autoritářství či totalitarismu. Nezdá se však, že by tito nepřátelé byli příčinou dnešní krize. Tu je podle našeho názoru možné spatřovat jinde. V této knize nehodláme spojovat příčiny současné krize demokracie jenom s řadou historických událostí, na které původní liberální demokracie nebyly připraveny (vznik masové demokracie, globální kapitalismus, proměna role národního státu apod.), ale poukazujeme také na vnitřní napětí přítomné v liberální demokracii samotné, jmenovitě v nedostatečné artikulaci vztahu mezi liberalismem a demokracií.

Přestože se tedy domníváme, že příčiny současné krize demokracie se najdou též v povaze liberální demokracie samotné, není naším cílem uvažovat o neliberální demokracii či liberalismu bez demokracie. Místo toho si klademe otázku, jak je možná demokracie v postliberální konstelaci, tj. v takové situaci, v níž, jak se domníváme, se stávající artikulace vztahu liberalismu a demokracie vyčerpaly a je nutné hledat nové. Z těchto důvodů se kniha zaměřuje na diskuse v rámci současné demokratické teorie, které tuto postliberální konstelaci reflektují a nabízejí nové konceptualizace jejich vztahu.

Postliberální konstelaci považujeme za argumentační prostor, ve kterém se dostává ke slovu obhajoba schopnosti demokracie jednat

kolektivně, veřejně a politicky. Mýlil by se ovšem každý, kdo by z toho chtěl vyvodit, že se snažíme naopak eliminovat koncept jednání individuálního a převést je na kolektivní, že znevažujeme soukromí a prosazujeme všude veřejnost, že opomíjíme ekonomiku a všechno vsázíme na politické jednání množství lidí. Naše snaha uvažovat o demokracii v postliberální konstelaci nesměruje k takovéto prostoduché reverzi. Věnujeme se teoriím, které překračují konceptuální meze liberální demokracie, ale přitom nezavrhují liberalismus. Souhlasíme s názorem Johna Keana, který prohlásil na okraj úvah Norberta Bobbia o demokracii a diktatuře, že „postliberální demokracie je myslitelná a žádoucí, ale neliberální demokracie je kontradikce pojmová i věcná“¹.

V knize zkoumáme tyto otázky z hlediska čtyř směrů soudobé demokratické teorie: neorepublikanismu, deliberativní demokracie, postliberální demokracie a demokracie radikální. Odpovědi se proto poněkud liší, společná jim je ale snaha otevřít pro demokratické myšlení postliberální perspektivu.

Úvodní kapitola je věnována výkladu mezí, které liberalismus vytyčuje pro demokracii. Zdůrazněn je význam schumpeterovského obratu, který demokracii redukuje na politickou soutěž elit, vůdců či stran, a tak nijak nebrání tomu, aby demokracie byla vydána všanc jejím nepřítelům, oligarchickým elitám.

Poté je v širší historické perspektivě vyložen neorepublikanismus, který na rozdíl od liberalismu dokáže tematizovat kolektivní, veřejné či politické podmínky lidské svobody, a tak dokáže vystupovat na obranu demokracie proti svévolné vládě elit. Jedinec není svobodný, pokud nežije ve svobodné společnosti, tvrdí republikanismus a svobodu chápe jako nedominanci. Naopak individualistický liberalismus pojímá svobodu pouze jako nevměšování ze strany druhých lidí, takže nedůležitá je povaha politické moci, neboť primárně záleží na rozsahu individuální svobody. Pokud tedy politická autorita poskytuje dostatek volného prostoru pro individuální, soukromé a ekonomické podnikání a nijak se do něj nevměšuje, tak může z tohoto hlediska sloužit za vzor svobodné společnosti. Není divu, že ekonomičtí liberálové jako Friedrich Hayek a další připou-

1 Kean, J., „Introduction: Democracy and the Decline of the Left,“ in Bobbio, N., *Democracy and Dictatorship*, Minneapolis, University of Minnesota Press 1989, s. xi.

štěli, že kapitalismus jako svobodný systém kooperace lidí založený na soukromém podnikání nejen že demokracii nevyžaduje, ale může se bez ní obejít. Republikanismus naproti tomu demokracii považuje za politickou podmínku svobody, neboť je to právě demokratický politický režim, kde občané mohou identifikovat a napravovat nerovnosti či strukturní závislosti, které jsou odhaleny jako různé podoby lidské nesvobody.

Následuje výklad deliberativní demokracie, která vystupuje s nárokem překonat slabá místa liberální demokracie s využitím procedur veřejné deliberace. Deliberativní demokracie se přitom vymezuje zejména vůči agregačním pojetím demokracie, která podle ní redukuje specifický charakter politického života na obraz tržní soutěže. Předkládá proto cestu, jak oživit a někdy i znovu vynalézt dialog občanů o veřejných problémech, jenž se může potom stát jádrem demokratického rozhodování. Rozhodovat cestou deliberace pak znamená otevřít fórum pro pluralitu nesouhlasících postojů a perspektiv, a na závažné, často morální otázky hledat odpověď nejenom kolektivně, ale zejména veřejně, s vědomím odpovědnosti vůči všem ostatním, skutečným či potenciálním účastníkům deliberace. Kapitola zkoumá přínos deliberativní demokracie do diskusí o postliberální demokracii s ohledem na to, jak tato teorie reinterpretuje některé ze základních pilířů liberální demokracie (souhlas, politická rovnost, nestrannost), zároveň však také upozorňuje na některé meze deliberativní demokracie (sociální a diskursivní ukotvení deliberace, deliberace v podmínkách masové demokracie). Deliberativní demokracie je nicméně představena jako normativní model, na jehož základě je možné účinně kritizovat stávající deficit demokratické legitimacy, nakolik lze vycházet z představy pluralitního veřejného prostoru jako prostoru skutečné politické rovnosti.

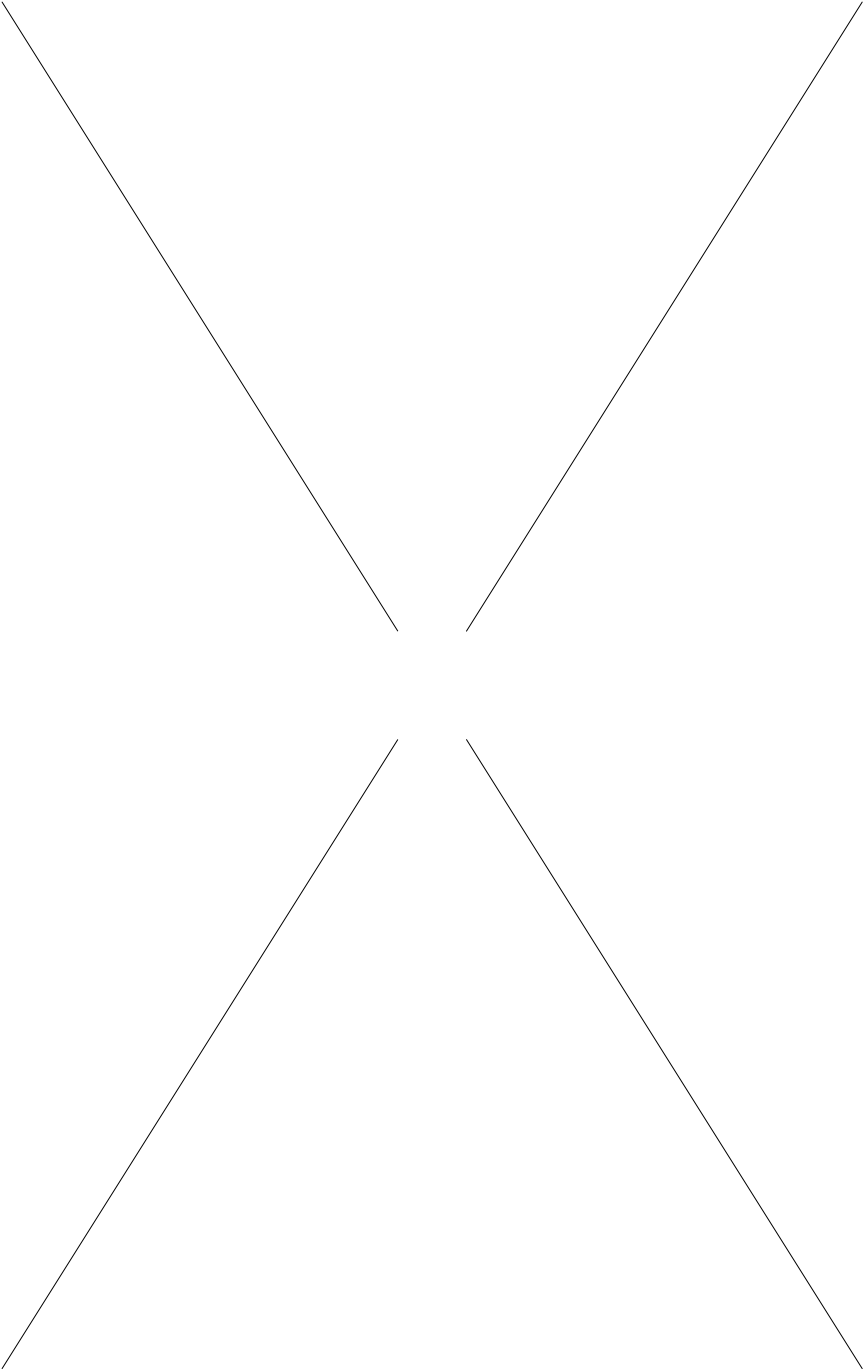
Další kapitola je věnována specifickému konceptu postliberální demokracie, k němuž se hlásí skupina autorů, kteří hledali způsob, jakým by bylo možné smířit socialismus s liberální demokracií. V této kapitole se věnujeme především dvěma teoretikům: C. B. Macphersonovi a Norbertu Bobbiovi. Jejich výběr není náhodný, každý z nich totiž představuje odlišný způsob, jakým se o novou artikulaci vztahu mezi liberální demokracií a socialismem lze pokusit. Zatímco Macpherson vychází z představy plného lidského rozvoje prostřednictvím prohlubování demokracie, Bobbio se pokouší rozšířit schumpeterovské pojetí demokracie prostřed-

nictvím rozsáhlého systému sociálních práv. Odlišné přístupy obou autorů však vyvolávají řadu otázek, které vystupují do popředí právě při srovnání obou teorií. Mezi nejpalčivější problémy, jak je patrné z jejich srovnání, patří role a význam konfliktu v demokracii, otázka moci, pluralita ohnisek demokratických zápasů a problematika demokratického perfekcionismu.

Na tato témata se zaměřuje poslední kapitola věnovaná poststrukturalistické radikální demokracii. Vůdčí otázkou je, nakolik poststrukturalistická kritika esencialismu umožňuje prohloubit a dokončit projekt postliberální demokracie. Jak totiž ukázal rozbor postliberálních demokratů, spojení liberální demokracie a socialismu mělo být umožněno reartikulací (nikoli zrušením) liberálně demokratických principů. Tato reartikulace vystupuje ve dvou základních podobách, jednak jako *rozšíření* liberálně demokratických principů i do sfér, v nichž by je liberálové běžně nečekali (např. demokracie na pracovišti), a jednak jako *přeorientování*, jež spočívá v jejich nové aplikaci. Rozbor Macphersona a Bobbia ukázal, že jednou z příčin neúspěchu bylo jejich přitakání esencialismu. Výklad v této kapitole pak vede k závěru, že poststrukturalistická radikální demokracie svým důrazem na nahodilost a neukotvitelnost konkrétních politických artikulací představuje nové a slibné pole demokratizace demokracie v postliberální konstelaci.

* * *

Všechny kapitoly v knize spojuje dvojí základní přesvědčení. Předně, že liberální demokracie je v úzkých a známky této neuspokojivé situace vidíme nejenom v praktické politice, ale nacházíme je také v samotných liberálně demokratických teoretických konceptech. Za druhé, že postliberální perspektiva otevírá prostor pro novou demokratickou imaginaci, přičemž neorepublikanismus, deliberativní demokracii, postliberální demokracii a demokracii radikální považujeme za plodné teorie, s nimiž se lze odvážně pustit do polemiky o budoucnosti demokracie i v této neuspokojivé situaci.



KAPITOLA PRVNÍ

**POSTLIBERÁLNÍ KONSTELACE
A MEZE LIBERALISMU PRO DEMOKRACII**

Milan Znoj

Postliberální konstelace vymezuje poměrně široký prostor, v němž se rozvíjí řada teorií, které se snaží překonat meze demokracie dané liberalismem. Přes značné rozdíly se tyto teorie shodují všeobecně na tom, že liberalismus není schopen náležitě tematizovat kolektivní, veřejné a politické podmínky svobody, bez nichž však demokracie ztrácí politický smysl. V této úvodní kapitole se nejprve pokusíme na pozadí několika protikladných pohledů na lidské jednání vyznačit tento prostor, který se otevírá demokratickému myšlení, a poté se podíváme podrobněji na to, v čem zejména klasický liberalismus a postschumpeterovská teorie demokracie selhávají při výkladu demokratických principů kolektivního jednání.

PROTIKLADNÉ POHLEDY NA JEDNÁNÍ

Předně, jednání může být individuální nebo kolektivní. Rozlišuje se pochopitelně podle toho, kdo je aktérem, zda fyzická osoba, nebo osoba kolektivní. Kolektivní aktéři jsou skupina, třída, národ, stát, vláda atd. Otázkou ovšem je, nakolik lze o kolektivním aktéru uvažovat jako o osobě. Lze poukázat na dvě krajnosti. Stoupenec radikálního individualismu bude tvrdit, že jednat může jenom fyzická osoba. Připustí sice, že existují kolektivní osoby, například právnické osoby, nicméně bude tvrdit, že mluvit o jejich jednání lze jen metaforicky, neboť jednají zase jenom fyzické osoby jménem nějakého kolektivu na základě pověření, které je převoditelné na dohody mezi jednotlivci. Liberální kontraktualismus je právě založen na přesvědčení, že se všechny obecné a kolektivní pojmy dají ve výkladu převést na vlastnosti chování jednotlivců. Naproti tomu stoupenec holismu bude individuální jednání chápat jako závislé na nadindividuální entitě, ať už je to struktura, systém, jazyk, nebo duch, jako když Hegel po bitvě u Jeny viděl v Napolenovi světového ducha na koni a myslel přitom na změny ekonomické, politické a mravní, které vítězství Napoleona s sebou přináší. Napoleon ovšem seděl na koni jako fyzická osoba, nicméně reprezentoval mnohem více, a to, co reprezentoval, nebylo nijak metaforické, ale docela skutečné a působivé.¹ Mezi těmito krajními pozicemi je řada mezípoloh. V konkrétním umístění se neorepublikanismus, deliberativní demokracie či radikální demokracie, o nichž dále důkladněji uvažujeme, ovšem docela liší.

Za druhé, zásadní je dále rozlišení na jednání soukromé a veřejné. Nelze říci, že by individuální jednání bylo soukromé a veřejné jednání zase kolektivní, vždyť právnické osoby mohou být docela soukromé podnikatelské subjekty a veřejnost může být chápána v čistě individualistických pojmech. Ostatně v 19. století byl docela vlivný právě takovýto liberálně individualistický koncept veřejnosti. Např. když řeknu, že dneska zase novináři pomluvili prezidenta, tak budu mluvit o veřejném jednání, ale na mysli budu mít zcela konkrétní články od individuálních novinářů, nehledě ovšem na ono podivné slůvko „zase“, které by mohlo naznačit, že mluvím spíše o nějakém sledu událostí, nějaké souvislosti, obecnější nála-

1 Podrobněji v části Společné dobro a politická jednota ve druhé kapitole.

dě apod. Protiklad soukromého a veřejného jednání je pro politickou teorii zásadní. Stanovit tento rozdíl je ovšem věcí bytostně politickou, neboť tím dáváme individuálnímu či kolektivnímu jednání politický význam. Veřejné jednání je takové individuální či kolektivní jednání, jež je vedeno na očích těch druhých, s ohledem na zájmy a přesvědčení ostatních členů politického společenství chápaných v sounáležitosti a jednotě. Soukromé jednání je naopak takové, kde se aktér věnuje svým vlastním cílům podle vlastního uvážení bez ohledu na zájmy ostatních lidí, a pokud zájmy druhých bere v úvahu, tak jenom proto, aby své zájmy a přesvědčení lépe prosadil. Již od antiky je známo, že bez tohoto rozlišení ztrácí smysl o politice mluvit. Jádrem Aristotelovy kritiky Platonova ideálního státu bylo tvrzení, že po realizaci toho, co navrhoval Platon, tedy společenství majetku, žen a dětí či eugenika, nevznikne obec (polis), natož obec spravedlivá, ale jenom velká domácnost. Platon totiž zcela eliminoval oblast soukromí, a věc veřejná tak ztratila politický smysl.

Za třetí, neméně důležité je také rozlišení jednání na ekonomické a politické. Všeobecně se dá říci, že ekonomické jednání se odehrává v soukromé sféře, ale tyto oblasti se nekryjí. Jednak nelze hned považovat každé soukromé jednání za součást ekonomiky. Takové pěstování květin na zahradě součástí ekonomiky není, byť jistou souvislost najít lze, neboť si zřejmě musím koupit nějaké nástroje či semínka a také si nejspíše nekoupím květiny na trhu. Viděno z druhé strany zase platí, že ekonomické jednání může mít docela významné politické souvislosti a dopady, a nemusí se hned jednat o vliv ekonomiky na politiku (jako peníze a moc), ale také politická moc může užívat ekonomiku k prosazování svých zájmů doma i v zahraničí. Nicméně politické jednání je třeba zásadně odlišovat od ekonomického chování, jelikož to první se týká politické jednoty společenství, zatímco ekonomika koneckonců hlavně soukromého podnikání.

Uvážíme-li tyto protiklady, můžeme tvrdit, že liberální teorie demokracie vykazuje zřejmou snahu eliminovat koncepty kolektivního, veřejného a politického jednání a snaží se je převést na jednání individuální, soukromé a ekonomické. Právě v tomto redukcionismu lze vidět hlavní důvod toho, že liberální teorie nakonec vydávají demokracii všanc jejím nepřátelům, oligarchickým elitám. Demokracie totiž od svého vzniku označuje takový politický režim, kde nikoli jeden, nebo několik, ale množství lidu má v rukou vládu a jsou tak svobodní. Toto společné jednání